

Е.Д. Калининченко¹, А.Қ. Қабдулова²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

²Алматы полиграфия колледжі, Алматы, Қазақстан

(E-mail: elena_kalinich@mail.ru, ak414@mail.ru)

Ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың кәсіби дағдыларын дамыту шарттары

Аңдатпа. Бұл зерттеу ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың кәсіби қабілеттерін дамытудың негізгі шарттарын көрсетеді. Зерттеу сонымен қатар тәрбие процесін және оның кәсіби дағдылар элементімен таныстыру барысында эмоционалды фонға әсерін көрсетеді. Авторлар ерекше қажеттіліктері бар адамдар үшін Кәсіптік оқыту сабақтарын өткізу әдістемелерін сипаттады және негіздеді. Қазіргі білім берудің жетекші үрдісі тұлғаға бағытталған оқыту болып табылады. Қоғамның және ерекше қажеттіліктері бар студенттердің өзгеріп отыратын білім беру сұраныстарын барынша толық ескеретін оқыту процесін ұйымдастыру қажет. Алайда, ерекше қажеттіліктері бар адамдар үшін оқу процесін даралау технологиясының жеткіліксіз дамуы мәселесі бар. Бұл мәселені шешу үшін мақалада әртүрлі деңгейдегі оқыту технологиясы ерекше қажеттіліктері бар болашақ мамандардың шығармашылық қызметін дамыту жолы ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, кәсіптік білім беру, ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылар, кәсіптік білім берудегі инклюзия, әртүрлі деңгейдегі оқыту технологиясы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-144-3-109-118>

Кіріспе

Техникалық және кәсіптік білім (ТЖКБ) практикалық және қолданбалы дағдыларды міндетті түрде игере отырып, жалпы орта білім беру аспектісі болып табылады. Кәсіптік-техникалық білім берудің негізгі мақсаты біліктілік алу, кәсіптік құзыреттерді дамыту, жұмыспен қамтуға жәрдемдесу және халықтың өмір сүру деңгейін жалпы арттыру болып табылады. Оқытудың бұл түрі білім алушыларды нақты өндірістік процесс жағдайында белгілі бір кәсіптік міндеттерді орындауға, содан кейін өндірістің белгілі бір саласында жұмысқа орналасуға мақсатты түрде дайындайды. Бұл жеке тұлғаның кәсіби өзін-өзі анықтау процесі, тәуелсіз өмірге дайындық және өзіне және оның қабілеттеріне деген сенімді нығайтады. Ерекше қажеттіліктері бар білім алушыларды кәсіби сәйкестендіру процесі еркіндік пен жауапкершілікке ие болуды, кәсіби құзыреттілікті көрсете білуді білдіреді [1]. ТЖКБ саласындағы инклюзивті білім беру ешқашан кең таралған және оңай қол жетімді болған емес. Кеңес Одағы кезеңінде ерекше қажеттіліктері бар студенттер қоғамнан толық оқшауланды, оқыту тек жабық арнайы мектептерде, интернаттарда және белгілі бір колледждерде жүргізілді. Оқу проблемалары жарнамаланбады, нәтижелері жарияланбады. 2015 жылы Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияның ратификациялануымен жағдай өзгерді және бүгінгі күнге дейін өзгеруде. Дегенмен, әлі көп нәрсе істеу керек. Республиканың колледждерінде білім алушыларға өз қабілеттерін толық көлемде көрсетуге және кәсіпте белгілі бір биіктерге жетуге мүмкіндік беретін

жағдайлар жасау қажет. Сондай-ақ оқу процесіне тиімді білім беру әдістемелерін енгізу, педагогикалық құралдар мен жағдайларды пайдалану қажет.

Мәселені қою. Қазіргі уақытта Қазақстанда ерекше қажеттіліктері бар адамдардың кәсіптік-техникалық білім беру мәселелері өте өзекті. Олардың кәсіби қызмет әлеміне табысты және тиімді интеграциялануы және одан әрі жұмысқа орналасуы үшін кәсіби-техникалық дағдыларды игеру және тәуелсіз өмірге психологиялық дайындықты дамыту үшін оңтайлы жағдайларды қамтамасыз ету қажет [2]. Осы жағдайларды ұйымдастыру-бұл кәсіптік колледждің педагогикалық ұжымының ең күрделі міндеті, ол білім беру процесінің барлық қатысушыларына толық берілгендік пен кешенді көзқарасты талап етеді. Бұл міндетті шешу үшін кәсіптік-техникалық білім беру жүйесін ауқымды өзгерту, колледждердің білім беру кеңістігін ұйымдастырудың жаңа нысандарын жобалау қажет. Бұл мәселеде ерекше қажеттіліктері бар студенттерді бұрыннан бар жағдайларға бейімделуге мәжбүрлеу мүмкін емес. Алайда бүгінде ТЖКБ-да инклюзивті білім берудің бірқатар мәселелері бар:

– инклюзивті практиканың өндірістік оқыту шеберлерінің болмауы немесе жеткіліксіз дайындығы. Ең жақсы жағдайда шеберлер біліктілікті арттыру курстарынан өтті. Бірақ олар ешқашан студенттердің нақты проблемалары мен ерекше қажеттіліктеріне тап болған емес, сондықтан инклюзивті топтарда кәсіби тәжірибені ұйымдастыру және өткізу үшін жеткілікті тәжірибе, білім, әдістер мен әдістерге ие емес;

– колледждерде елеулі материалдық сыйақының болмауы. Колледж білім алушыларының ерекше қажеттіліктерін түзету және білім алушылардың деректерін жалпы өндірістік оқыту процесіне қосуды қамтамасыз ету бойынша жұмыс [3]. Бұл жұмыс бағыты үлкен уақыт пен моральдық шығындарды талап етеді, бұл өте көп уақытты қажет етеді, бірақ аз төленеді. Сондықтан, бұл көбінесе жұмыста қосымша қиындықтар мен колледж мұғалімдерінің қарсылығын тудырады. Колледж мұғалімдері жұмыстың барлық кезеңдерінде, сонымен қатар білім беру мекемесінің ішінде де, сыртында да ерекше қолдауды қажет етеді;

– республикадағы ТЖКБ инклюзивті білім берудің дамымаған нормативтік-құқықтық базасы. Қазіргі уақытта инклюзивті топтың құрамын, ерекше қажеттіліктері бар адамдар үшін кәсіптік оқытудың ұзақтығын, оқытудың барлық кезеңдерінде ерекше қажеттіліктері бар білім алушыларды толық қосу үшін қажетті мамандар құрамын нормалайтын инклюзивті топтар үшін ТЖКБ педагогтерін қаржыландыру мөлшері мен тәртібін айқындайтын бірыңғай талаптар жоқ;

– білім беру кеңістігін қайта ұйымдастыруға және полиграфия саласының базалық кәсіпорындарында қолжетімділік кедергілерін жоюға байланысты қаржылық проблема. Өкінішке орай, қазір кез-келген колледж қосымша жабдықты (арнайы үстелдер, позаны түзеткіштер, емдік-профилактикалық құралдар, қолтықтары бар орындықтар, сенсорлық панельдер және т.б.) сатып алу қажеттілігіне байланысты ерекше қажеттіліктері бар адамдарды оқуға қабылдай алмайды;

– ТЖКБ жүйесінде дефектолог-мамандардың жетіспеушілігі. Ерекше қажеттіліктері бар адамдарға кәсіптік-техникалық білім беру колледждің педагогикалық ұжымының сертификатталған дефектолог-мамандармен үйлесімді жұмысы кезінде ғана мүмкін болады [4]. Тек осындай жағдайларда ғана мамандықты игеру кезінде ерекше қажеттіліктері бар білім алушыларға толыққанды түзету-педагогикалық қолдау көрсетуге болады;

– өндірістік оқытуды ұйымдастыру мәселелерінде ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың ата-аналарының ерекше талабы. Әрбір ата-ана шебердің баласына ерекше назар аударуын талап етеді. Сонымен қатар, олар көбінесе баласының ерекше қажеттіліктері мен оның даму перспективаларын нақты және байсалды түрде байланыстыра алмайды, сондықтан баланы тәрбиелеу мен бейімдеу үшін барлық жауапкершілік колледже және оның мұғалімдеріне жүктеледі. Ерекше қажеттіліктері бар білім алушыға, оның физикалық мүмкіндіктеріне, полиграфия саласының жұмыс ортасының талаптарына, топтың қалған білім алушыларына қатысты ата-аналар тарапынан жоғары талаптарға қатысты ата-

аналармен жиі даулар туындайды. Бұл мәселені шешу өндірістік оқыту шеберінен көп күш пен уақытты қажет етеді;

– топтың басқа білім алушыларының ата-аналары тарапынан инклюзивті білім беруді қабылдау мәселелері. Барлық ата-аналар ерекше қажеттіліктері бар студенттерді қабылдауға дайын емес, көбісі ерекше қажеттіліктері бар адамдармен бірге оқу олардың баласына қандай да бір себептермен зиян тигізуі мүмкін деп қорқады [5]. Себептер ретінде: ерекше қажеттіліктері бар Студенттер тобында болған кезде қарапайым студенттерге назар аударудың төмендеуі, жасөспірімдердің кейбір қарым-қатынас әдеттеріне еліктеуі, топ ішінде жанжалдардың туындау мүмкіндігі. Ал жасөспірімдердің ерекше қажеттіліктері бар адамдарға қатынасы толығымен ата-аналардың қарым-қатынасына байланысты. Бұл мәселені шешу үшін ересек халықтың арасында инклюзия туралы білімді арттыру үшін ата-аналармен жұмысты ұйымдастыру қажет. Білікті мамандарды тарта отырып, бірқатар ата-аналар жиналыстары, ата-аналарды колледж өміріне енгізу бойынша әртүрлі тренингтер, белгілі бір курстар болуы мүмкін. Қоғамда ерекше қажеттіліктері бар білім алушыларға зейін мен тиісті құрмет көрсету, толеранттылық пен ТЖКБ жүйесінің қазіргі заманғы қоғамы мен жүйесінің өзекті қажеттілігі.

Алайда, ерекше қажеттіліктері бар білім алушылар кәсіптік оқыту барысында барлық проблемаларға қарамастан, бұл олардың қоғамға бейімделуіне, дербес пен өзін-өзі қамтамасыз етудің дамуына ықпал етеді, қаржылық тәуелсіздікке және құрдастарымен қарым-қатынасты дамытуға мүмкіндік береді. Мамандықты оқыту процесінде ерекше қажеттіліктері бар білім алушылар достарын таба алады, кәсіби терминдер мен ұғымдармен жұмыс істеуді үйренеді, колледж іс-шараларына үнемі қатысады, жалпы алғанда қарапайым жасөспірім сияқты өмір сүруге мүмкіндік береді [6]. Ерекше қажеттіліктері бар адамдарды қоғамға бейімдеу идеясы өзі қоршаған ортамен белсенді өзара әрекеттесуден, өзіне және оның мүмкіндіктеріне оң көзқарастан тұрады, бұл бірге қоғамға толыққанды қатысу сезімін береді.

Қазіргі кезде колледжде оқытудың жеке жоспары соңғы оқу орнының, яғни жалпы білім беретін мектептің психологиялық-медициналық-педагогикалық комиссиясының (ПМПК) қорытындысы негізінде әзірленеді [7]. Әдетте ПМПК-нің соңғы отырысы 9-сыныпта, мектептің соңғы жылында өткізіледі. Әрі қарай білім алушы колледжде түседі, ал ТЖКБ әрдайым ПМПК-мен байланыста бола бермейді. Сонымен қатар, көптеген ата-аналар баласының 16 жасқа толған кезде мүгедек мәртебесіне ие болуына қарсы. Өз балаларына толыққанды өмір сүруді және сапалы білім алуды қалап, кейбір ата-аналарды өздігінен және асығыс әрекеттер жасауға итермелейді. Колледж педагогтарының ПМПК-мен байланысын әдейі үзе отырып, олар ерекше қажеттіліктері бар білім алушыны оқыту және бейімдеу процесін едәуір қиындатады. Комиссиямен кеңесіп, түзету іс-шараларының әсерінің бар-жоғын бақылай отырып, өндірістік оқыту шебері оқу жоспарына уақтылы белгілі бір түзетулер енгізе алады. Онсыз ерекше қажеттіліктері бар адамдарды бейімдеу және оқыту әлдеқайда баяу және күрделі болады. Сондықтан өндірістік оқыту шебері жасөспірімдердің сабаққа мүмкіндігінше белсенді қатысуы, олардың басқа жасөспірімдерден ерекшеленетінін түсінуден мүмкіндігінше аз зардап шегуі және топқа қатыстылығын мүмкіндігінше сезінуі үшін оған байланысты барлық нәрсені жасау керек.

Осы зерттеудің мақсаты: полиграфия саласында жұмыс істеуге ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың кәсіби дағдыларын дамыту үшін мамандандырылған ұйымдастырушылық-педагогикалық жағдайлар жасау.

Негізгі міндеттер:

1. ерекше қажеттіліктері бар білім алушыларға олардың даму ерекшелігін ескере отырып, уақтылы және жан-жақты көмек көрсету;
2. 02110500-Полиграфиялық және орау өндірісінің технологиясы мамандығы бойынша өндірістік оқытудың пәндік-кеңістіктік ортасын қалыптастыру;
3. кәсіби дағдыларды дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау;
4. ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың дене денсаулығын сақтау және нығайту, төзімділікті дамыту.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Бұл зерттеу үшін деректер негізінен кабинеттік зерттеу және педагогикалық бақылау нәтижесінде алынды. Алматы полиграфия колледжінің оқу жоспарлары мен бағдарламалары талданды, кәсіптік цикл және өндірістік оқыту пәндері бойынша топтардағы үлгерімге талдау жүргізілді. Зерттеу негізінен сипаттамалық әдістерге негізделген. Бұл үш жыл ішінде 02110500-Полиграфиялық және орау өндірісінің технологиясы мамандығы бойынша өндірістік оқыту процесін бақылауға мүмкіндік береді.

Эксперименттік жұмыс «Алматы полиграфия колледжі» КМҚК базасында ұйымдастырылды. Топтардың толымдылығы 25 адамды құрайды. Колледждің жалпы контингенті 2022-2023 оқу жылының 1 қыркүйегіне 1309 адамды құрады. Колледж бойынша топтардың жалпы саны – 56. 02110500-Полиграфиялық және орау өндірісінің технологиясы мамандығы бойынша топтар саны – 29 топ, бұл 695 адамды құрайды. Оның ішінде: зерттеу үлгісі – ерекше қажеттіліктері бар 56 білім алушыны психикалық дамудың кешігуі және балалардың церебральды сал ауруы бағыты бойынша қамтиды. Келесі әдістер қолданылды: әртүрлі деңгейдегі оқыту технологиясы, жеке оқыту, топтық жұмыс.

Әр түрлі деңгейдегі оқыту технологиясын білім алушының даралығын ашу және кәсіптік білім берудің тиімділігін арттыруға бағытталған ұсынылған нысандар арқылы ол үшін ең қолайлы даму жағдайларын таңдау ретінде қарастырған жөн [8]. Кәсіптік дағдыларды оқыту кезінде ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың мынадай жеке ерекшеліктерін ескеру қажет: пән бойынша даярлық деңгейі (білім жүйесі, дағдылар мен дағдылардың қалыптасуы); ойлаудың даму деңгейі (салыстыру, синтездеу, талдау); сөйлеу мәдениетінің деңгейі, психофизиологиялық сипаттағы ерекшеліктері (есте сақтау, зейін, ассимиляция қарқыны); тақырыпты зерттеуге қызығушылық дәрежесі.

Ерекше қажеттіліктері бар білім алушының осы жеке ерекшеліктері оқу процесінде білім алушыларды топшiлiк бөлiу үшiн қажеттi және жеткiлiктi өлшемдер болып табылады. Оқыту үдерісін деңгейлік саралау кезінде даралау құралы жүйесі тұлғаға бағдарланған оқыту үдерісіне қойылатын заманауи талаптарға сәйкес келетін деңгейлік тапсырмалар болып табылады [9]. Осылайша алынған дағдылардың типтік көріністері туралы ақпарат келесі деңгейлерді шартты түрде ажыратуға болады: төмен, орташа, жоғары. Төмен деңгейге үлгермейтін, үлгерімі төмен, құрдастарынан артта қалған, білімінде елеулі олқылықтары бар, сондай-ақ тілдік кедергісі бар және осы мамандық бойынша оқуға мүдделі емес (ата-анасының талабы бойынша оқуға келген) білім алушылар жатады. Орта деңгейге оқуда ілгерілеудің орташа қарқыны бар студенттер кіреді: жаңа білім мен дағдыларды игеру ерекше қиындық тудырмайды, типтік тапсырмаларды орындай алады. Нұсқаулық карталар мен схемаларға сүйене отырып, олар күрделі тапсырмаларды орындайды, бастысы мен екіншісін ажыратады, тапсырманы орындау кезінде әрекеттер алгоритмін дербес анықтай алады [10]. Жоғары деңгей – оқуда жоғары ілгерілеу қарқыны бар білім алушылар күрделі тапсырмаларды әртүрлі тәсілдермен орындайды. Ақпаратты оңай қорытындылайды және тапсырмаларды шешудің жолын табады.

Деңгейлік саралау бір білім алушыға аз, ал екіншісіне көбірек берілгендіктен емес, білім алушыларға белгілі бір тапсырма ұсына отырып, оны орындауға қойылатын талаптардың әртүрлі деңгейлері қойылғандығына байланысты жүзеге асырылады [11]. Мысалы: «бір түсті машинада жоғары көркемдік өнімді басып шығару» тақырыбын зерделеу кезінде жоғары деңгейдегі білім алушылар барлық операцияларды өз бетінше орындай алады, орта деңгейдегі білім алушылар сол тапсырманы шебердің кішкене көмегі арқылы нұсқаулық карталарын қолдана отырып орындайды, ал төмен деңгейдегі білім алушылар бір тапсырманы көптеген шағын операцияларға бөліп, нұсқаулық карталарын қолданып және өндірістік оқыту шеберлерінің тұрақты бақылауында болып, олар бұл тақырыпты біртіндеп игереді. Сонымен қатар, оқытуда білім алушының деңгейлер бойынша алға жылжуындағы жүйелілік қамтамасыз етілуі керек.

Әр түрлі деңгейдегі оқыту технологиясы-бұл әр білім алушының жеке пәндер бойынша оқу материалын әр түрлі деңгейде игеруге мүмкіндігі бар, бірақ оның қабілетіне, жеке ерекшеліктеріне байланысты базалық деңгейден төмен емес, онда қызметті бағалау критерийлері ретінде оның күш-жігері қабылданады [12]. Әр түрлі деңгейдегі оқыту технологиясының ерекшеліктері:

1. Ерекше қажеттіліктері бар білім алушы - орталық тұлға, болашақ маман.
2. Ең бастысы-оқыту емес, танымды ұйымдастыру.
3. Көбейту емес, білім алу басымдық болып саналады.

Жұмыстың негізгі формалары: зерттеу, пікірталас, рефлексия. Топтар құру үшін сізге:

1. Сауалнама сұрақтарын әзірлеу.
2. Сауалнама жүргізу.

3. Сауалнамалардың нәтижелері бойынша «А», «В», «С» топтарына топтастыру. «А» деңгейі-білімнің төмен деңгейі. «В» деңгейі - жетілдірілген деңгей, күрделі тапсырмалар. «С» деңгейі – тереңдетілген деңгей.

«А» деңгейі-әдеттегі өндірістік оқыту бағдарламасы бойынша жұмыс істейді. Баспа процестері және/немесе баспа технологиясының нақты материалын білу машинаны және шығын материалдарын жұмысқа дайындау бойынша қарапайым операцияларды орындайды. Карточка-тапсырмалардың сұрақтарына жауап береді. «В» деңгейі-күрделі бағдарлама бойынша жұмыс істейді. Теорияны біледі, түсінуді біледі, практикалық тапсырмаларды саналы түрде орындайды, қалыптасқан проблемадан шығудың жолын табады. Білімді шығармашылық игеруде проблемалық мәселелер ерекше рөл атқаратынын есте ұстаған жөн [13]. «С» деңгейі-терең шығармашылық деңгей, шығармашылық тапсырмаларды орындайды, машинаны баптауды орындайды, оның жұмысындағы ақауларды жояды. Ерекше қажеттіліктері бар білім алушы не ұтады? Мүмкіндігінше оқу тапсырмаларын алады. Әр түрлі деңгейдегі оқыту технологиясымен, сондай-ақ деңгейлік саралау кезінде білім алушыны деңгейлер бойынша ілгерілету дәйектілігі қамтамасыз етілуі керек. «А» - төмен. «В» - жетілдірілген. «С» - тереңдетілген. Бір деңгейден екінші деңгейге өту алдыңғы кезеңнің қорытындылары бойынша бақылау бөлімі негізінде жүзеге асырылады. Әр кезеңдегі оқыту оқу мақсаттары мен нәтижелеріне назар аударуы керек. Мақсаттар ерекше қажеттіліктердің болуына және дағдыларды меңгеру дәрежесіне байланысты өзгереді. Әр деңгей бойынша тапсырмаларды әзірлеуге ерекше назар аудару керек. Осы технология бойынша жұмыс істегісі келетін шебер жетілдірілген деңгей үшін қосымша, ал тереңдетілген бағдарлама бойынша тереңдетілген деңгей үшін базалық деңгейден басқа тапсырмаларды дайындауы керек. Әр түрлі деңгейдегі оқыту технологиясын ұйымдастыру үшін шеберге мыналар қажет: әр деңгейдегі білім алушылардың ойлау қызметінің ерекшеліктері туралы түсінікке ие болу, білім алушылардың даму деңгейін бағалай білу, білім алушылардың қиындықтары кезінде әртүрлі шараларға көмек көрсете білу, ойлауды дамыту қажеттілігін ескере отырып, жеке тәсілді ұйымдастыру нысандарын меңгеру [14]. Бұл дағдыларға шебер өзінің педагогикалық шеберлігін арттыру, өз кәсібін терең меңгеру арқылы қол жеткізеді.

Ерекше қажеттіліктері бар білім алушылармен жұмыс істеу кезінде өндірістік оқыту шеберінің негізгі міндеті-ерекше қажеттіліктері бар білім алушылармен, ата-аналармен және бейінді мамандармен топпен тиімді өзара іс-қимыл жасау. Ол үшін білім алушылармен өзара іс-қимылдың барлық қолданылатын модельдерін қайта құру және бейімдеу қажет. Дамудың төрт негізгі бағыты бойынша бірден жұмыс істеу керек:

– әлеуметтік-коммуникативтік дағдылар. Әлеуметтену процесін жеңілдету және топ ішіндегі белсенді өзара әрекеттесу, өзара көмек пен қолдауды ұйымдастыру. Әлеуметтік және коммуникативтік дағдыларды дамыту жөніндегі жұмысқа бүкіл топты тарту қажет [15]. Топ ішіндегі оң көзқарас өндірістік оқыту процесін жеңілдетеді және ерекше білім беру қажеттіліктері жоқ білім алушылардан қосымша көмек алуға мүмкіндік туғызады.

– физикалық денсаулықты нығайту және дамыту. Полиграфия саласында жұмыс істеу үлкен физикалық төзімділікті, физикалық күш пен қиын жағдайларды жеңе білуді қажет

етеді. Көбінесе полиграфиялық өнімдерді шығару бойынша технологиялық операцияларды орындау қағазды, бояуды және жуғыш заттарды көтеруді және тасымалдауды қамтиды. Сонымен қатар, көптеген операциялар белгілі бір әрекеттерді монотонды және біртекті орындауды қажет ететіндіктен, ерік күшін дамыту қажет.

– көркемдік-эстетикалық сүйемелдеу. Қағазбен және басқа да көптеген баспа материалдарымен жұмыс істеу үшін әртүрлі текстуралық беттермен және қолдың ұсақ моторикасымен жұмыс істеу дағдылары мен әдістерін меңгеру және дамыту қажет [16]. Сондай-ақ, түсті көруді дамыту қажет, өйткені қазіргі заманғы полиграфиялық өнімдер түстердің алуан түрлілігімен және жарықтығымен ерекшеленеді.

– танымдық қасиеттер. Әр түрлі материалдардың қасиеттерін өз бетінше зерттеу дағдылары, оларды біріктіру және өзара әрекеттесу мүмкіндіктері баспа өнімдерін өндіруде жұмысты едәуір жеңілдетеді. Сондай-ақ, жадты жаттықтыру қажет, өйткені қайталанатын тапсырыстар немесе материалдардың комбинациясы сияқты болса, бұл уақытты айтарлықтай үнемдейді.

Полиграфия саласындағы кәсіби дағдылармен жұмыс тәжірибесін игерудің әр кезеңінде әрбір білім алушы үшін бейінді мамандармен уақтылы кеңесіп, тығыз қарым-қатынаста жұмыс істеу қажет. Бұл, әдетте, тағы бір проблеманы тудырады, өйткені колледждерде бұл мамандардың болуы қарастырылмаған [17]. Ең жақсы жағдайда колледж штатына психолог және әлеуметтік педагог кіреді, дефектологтың немесе оңалтушының болуы колледждердің штаттық кестесінде қарастырылмайды. Бұл мамандарды тараптан іздеу керек немесе ерекше қажеттіліктері бар білім алушыларды бұрынғы оқытқан оқу орнының мамандарымен тығыз қарым-қатынаста жұмыс істеу керек. Ерекше қажеттіліктері бар білім алушылармен дұрыс жұмыс жасау және қолдау үшін ұжым мүшелері арасындағы міндеттерді нақты бөлу қажет. Мысалы, педагогикалық психолог психодиагностиканы жүргізеді, түзету жұмыстарын құру бойынша ұсыныстар береді, профилактикалық іс-шаралар бағдарламасын құрайды, психологиялық құзыреттілік деңгейін арттыру үшін колледждің педагогикалық құрамына кеңес береді. Әлеуметтік педагог ата-аналарға кеңес берумен айналысады, тәуекел тобына жататын білім алушылармен түзету бағдарламаларын әзірлейді және енгізу бойынша іс-шаралар жүргізеді, психопрофилактикалық жұмысқа қатысады. Пәндердің кәсіби циклінің оқытушылары түсті көруді және полиграфиялық материалдардың құрылымы мен қасиеттерін тактильді анықтау бойынша түзету сабақтар өткізеді. Дене тәрбиесі оқытушылары ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың психомоторлық қабілеттерін жақсартумен айналысады, олардың физикалық денсаулығын, төзімділігі мен иммунитетін нығайту бойынша іс-шараларды жоспарлайды және өткізеді. Өндірістік оқыту шебері топта қолайлы климат жасайды, психолог пен әлеуметтік педагогтың ұсыныстарын ескере отырып, жеке сабақтар өткізеді, қажет болған жағдайда мамандықты тікелей оқытады. Педагогтердің өзара іс-қимылын ұйымдастыру және ерекше қажеттіліктері бар адамдарды оқытудың жеке бағдарламасының тиісінше орындалуын бақылау бойынша жұмыс колледж әкімшілігінде жатыр. Сонымен қатар, шебердің жеке және топтық жұмысты ұйымдастыра және жүргізе білуі, білім беру кеңістігін кеңейтуге мүмкіндік туғызуы және белгілі бір әрекеттерді орындау кезеңділігін қамтамасыз ету қабілеті өте маңызды [18]. Сабаққа қойылған міндеттерді іске асыруға көмектесетін көрнекі материалдарды, аудио және бейне құралдарды пайдалану қажет. Тиісінше, өндірістік оқыту шебері ерекше қажеттіліктері бар балалардың даму ерекшеліктерін зерттеп, физикалық мүмкіндіктер мен психологиялық жағдайларды зерттеп, инклюзивті топтарда жұмыс істеу дағдыларына ие болуы керек. Ол үшін мамандандырылған курстардан өтіп, белгілі бір әдебиеттерді оқу керек.

Колледж ұжымының командалық жұмысының негізгі мақсаты-жұмысты нақты ұйымдастыру және ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың нақты мәселелерін балама шешуді таңдау. Көбінесе ерекше қажеттіліктері бар студенттер жасөспірімдердің жалпы санында күрт ерекшеленеді, олар көбінесе әлемге шығуға дайын емес. Әр түрлі себептерге байланысты мұндай студенттер көбінесе құрдастарымен қарым-қатынаста

шектеулі болғандықтан әлеуметтік және коммуникативті дағдыларды игеруден айырылады. Соңдықтан, орта мектепті бітіріп, әдеттегі қарым-қатынас ортасынан шыққан кезде, оларға тез өзгеретін жағдайларға бейімделу өте қиын, олар жаңа ортаның ұнамсыздығын немесе сақтығын сезінеді және оған ауыр жауап береді. Ерекше қажеттіліктері бар білім алушылармен ұзақ мерзімді және уақтылы жұмыс әрбір білім алушының жеке қажеттіліктеріне негізделуі тиіс. Жеке қолдау мен қатысу қажеттілігі барлық жасөспірімдерде белгілі бір дәрежеде немесе басқа дәрежеде байқалады. Соңдықтан оқытудың жалпы мақсаттарына қосымша білім алушылардың жалпы әлауқатын, әлеуметтік дағдыларын және оқу процесінің эмоционалды жағын қолдау мақсатын қою қажет. Шығармашылықпен жұмыс істейтін шебер ерекше қажеттіліктері бар болашақ мамандардың шығармашылық қызметін дамыту жолдарын таба алатынын есте ұстаған жөн [19]. Қазіргі заманғы кәсіптік білім беру процесі әр болашақ маманның жеке психологиялық ерекшеліктерімен байланысты, өйткені біліктілік сипаттамаларынан басқа, командада жұмыс істей білу, оның нәтижеге бағдарлануы, полиграфиялық өндіріс жүйесіндегі өз орнын анықтау кезінде өзінің мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін ескеру маңызды.

Нәтижелер және талқылау

Ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың кәсіптік қабілеттерін дамытудың барлық жағдайларын іске асыру үшін жұмыс берушілердің өңірлік қажеттіліктерін ескеру қажет полиграфиялық салалар, олардың мүмкіндіктері, ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың ата-аналарымен немесе қамқоршыларымен өзара іс-қимыл аспектілері, сондай-ақ ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың өмірдің барлық салаларына шынайы қосылу үлесі. Кәсіптік-техникалық колледж білім беру жүйесіндегі, оның ішінде өмір бойы оқытудағы маңызды кезең болып табылады. Колледж толыққанды дербес оқу қауымдастығы ретінде жұмыс істейді, ерекше қажеттіліктері бар студенттерге дербестік пен өзіндік ерекшелікке мүмкіндік береді, осылайша оларды оқуға ынталандырады. Колледжде оқу физикалық белсенділікті дамытуға және отырықшы өмір салтынан бас тартуға ықпал етеді. Мамандықты оқыту барысында жұмсалған күш-жігер шығармашылық қабілеттерін, физикалық деректерін дамытады және ерекше қажеттіліктері бар білім алушыларда өзі туралы оң түсінік қалыптастырады.

Қорытынды

Ерекше қажеттіліктері бар кәсіптік-техникалық колледждердің түлектері бірдей әлемге және қарапайым мектеп түлектері сияқты қиындықтарға тап болады және олардың ішінен біреуі құлап кетуі мүмкін. Мысалы, жастардың эмоционалды өмірді қолдау үшін қажет ішкі бейнелер мен суреттердің болмауы олардың суреттерін беретін және толықтыратын есірткіні қолдануға әкеледі [20]. Алматы полиграфия колледжінде алған тәрбие жастарға осы қауіптерден аулақ болуға көмектеседі. Оларға пұттар емес, идеалдар өмірде өздері шешілгенге дейін уағыздалады. Ерекше қажеттіліктері бар адам қай салада жұмыс істесе де, әлемді қызықты көруі керек, әсіресе бұл полиграфия саласына қатысты. Енді практикалық мамандықтардың, өнер мен ғылымның, сауданың және қызмет көрсету саласының өкілдері қажет, олар өз бетінше және тірі ойлауға қабілетті және алдағы істерге батыл кіріседі. Ол қазіргі әлемде болып жатқан өзгерістерге бейімделу қиын болмас үшін, көпшіліктің ойлауына еліктемей, заттарды жан-жақты ұсынуы керек.

Алғыс. Авторлар Алматы полиграфия колледжінің әкімшілігіне және колледж оқытушыларына зерттеуді ұйымдастыруға және жүргізуге көмектескені үшін алғыс білдіреді.

Әдебиеттер тізімі

1. Гордиенко Т.П., Евдокимова М.С. Психолого-педагогические условия развития профессиональных способностей будущих педагогов ДОУ в условиях ФГОС // Актуальные исследования. – 2020. – № 15(18). – С. 105-109.
2. Афонина Н. Личностно-ориентированная технология обучения // Образовательный портал «Справочник». [Электронды ресурс] – URL: <https://spravochnick.ru/> (жүгінген күні: 02.01.2023).
3. Мурзалинова А.Ж., Абильдина С.К., Альмагамбетова Л.С., Уалиева Н.Т., Рахимова З.О. Развитие эмоционального интеллекта как решающий фактор социально-профессиональной адаптации студентов ТиПО // Вестник КарГУ. – 2022. – №1(105). – С. 108-119.
4. Абдыров А.М., Кочкорбаева Э.Ш. Психолого-педагогические условия повышения качества профессиональной подготовки обучающихся // Наука и жизнь Казахстана. – 2020. – № 12(12). – С. 99-105.
5. Y. Huang, G. Huang, J. Materials Sci. and Engineering. – 2020. – Vol. 750(1). – P. 609.
6. Хубиева З.Ю. Педагогические основы развития специальных способностей в системе профессиональной подготовки // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2009. – № 98. – С. 218-221.
7. Burlakova I.L., Dze D. Scientific and practical J. – 2019. – Vol. 4(275). – P. 113.
8. Заболотина А.А. Личностно ориентированное обучение русскому языку в аудитории высшей школы // Молодой ученый. – 2018. – № 1(187). – С. 129-131.
9. Katja Fleischmann. Hands-on versus virtual: Reshaping the design classroom with blended learning // Arts and Humanities in Higher Education. – 2021. – Vol. 20. – P. 87-112.
10. Печеркина А.А. Развитие профессиональной компетентности педагога: теория и практика: монография. – Екатеринбург, 2011. – 233 с.
11. Таброско Т.Н. Психолого-педагогические условия развития профессионально-педагогических способностей будущих педагогов: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Томск: ТГПУ, 2006. – 22 с.
12. Creswell J.W., Creswell J.D. Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches (D.C. Felts, Ed.; 5th ed.). SAGE Publications, Inc. [Электронды ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/> (жүгінген күні: 02.01.2023).
13. Летняя В.Б. Основные профессиональные требования к педагогу дополнительного образования. [Электронды ресурс] – URL: <https://infourok.ru/> (жүгінген күні: 02.01.2023).
14. Сабирова С.С. Личностно-ориентированное образование // Исследования молодых учёных. – 2021. – № 1(27). – С. 35-39.
15. Sayitova K.H. The role of personality-oriented approach in the process of education // Theoretical & Applied Science. – 2020. – No 3(83). – P. 190-192.
16. Рыбаков Д.Г., Рыбакова Е.В., Султанова Р.М., Гаязова Г.А., Кутдусова А.А. Интерактивные ресурсы для развития поддержки учащихся с особыми образовательными потребностями // Вестник ЗКУ. – 2022. – №2(86). – С. 5-13.
17. Аслаева Р.Г., Зиятдинова Ф.Н., Туктарова Р.И. Личностный подход как философия образования // Вестник Карагандинского университета. –2012. – №1 (65). – С. 80-86.
18. Левитес Д.Г. Педагогические технологии: учебник. – Москва: ИНФРА-М, 2018. – 403 с.
19. Pikhhtar O. The Personality Oriented Concept of Students' Musical Thinking Development in Higher Educational Institutions of Art // Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Musical Art. – 2019. – Vol. 2(1). – P. 50-59.
20. Suzila Othman, Mohd Azlan Mohammad Hussain, Rafeizah Mohd Zulkifli, Mohammad Sukri Saud. On-the-Job Training in Vocational College: Issue and Improvement Plan. Universiti Teknologi Malaysia // Johor Bh International Journal of Learning, Teaching and Educational Research. – 2022. – Vol. 21(12). – P. 126-141.

References

1. Gordienko T.P., Evdokimova M.S. Psihologo-pedagogicheskie usloviya razvitiya professional'nyh sposobnostej budushchih pedagogov DOU v usloviyah FGOS, Aktual'nye issledovaniya [Psychological and pedagogical conditions for the development of professional abilities of future teachers of preschool educational institutions in the conditions of the Federal State Educational Standard, Current research], 15(18), 105-109 (2020). [in Russian]

2. Afonina N. Lichnostno-orientirovannaya tekhnologiya obucheniya. Obrazovatel'nyj portal «Spravochnik» [Personality-oriented learning technology. Educational portal "Directory"]. [Electronic resource] – Available at: <https://spravochnick.ru/> (accessed: 02.01.2023). [in Russian]
3. Murzalinova A.ZH., Abil'dina S.K., Al'magambetova L.S., Ualieva N.T., Rahimova Z.O. Razvitie emocional'nogo intellekta kak reshayushchij faktor social'no-professional'noj adaptacii studentov TiPO, Vestnik KarGU [Development of emotional intelligence as a decisive factor in the socio-professional adaptation of TVET students, Vestnik of KarSU], 1(105), 108-119 (2022). [in Russian]
4. Abdyrov A.M., Kochkorbaeva E.SH. Psihologo-pedagogicheskie usloviya povysheniya kachestva professional'noj podgotovki obuchayushchihsya, Nauka i zhizn' Kazahstana [Psychological and pedagogical conditions for improving the quality of professional training of students, Science and life of Kazakhstan], 12(12), 99-105 (2020). [in Russian]
5. Y. Huang, G. Huang, J. Materials Sci. and Engineering. 750(1), 609 (2020).
6. Pedagogicheskie osnovy razvitiya special'nyh sposobnostej v sisteme professional'noj podgotovki, Izvestiya RGPU im. A.I. Gercena [edagogical foundations for the development of special abilities in the system of professional training, News of the Russian State Pedagogical University named after. A.I. Herzen], 98, 218-221 (2009). [in Russian]
7. Burlakova I.I., Dze D. Scientific and practical J. 4(275), 113 (2019).
8. Zabolotina A.A. Lichnostno orientirovannoe obuchenie russkomu yazyku v auditorii vysshej shkol, Molodoj uchenyj [Personally oriented teaching of the Russian language in a higher school classroom, Young scientist], 1(187), 129-131 (2018). [in Russian]
9. Katja Fleischmann. Hands-on versus virtual: Reshaping the design classroom with blended learning, Arts and Humanities in Higher Education, 20, 87-112 (2021).
10. Pecherkina A.A. Razvitie professional'noj kompetentnosti pedagoga: teoriya i praktika: monografiya [Development of professional competence of a teacher: theory and practice: monograph] (Ekaterinburg, 2011, 233 s.). [in Russian]
11. Tabrosko T.N. Psihologo-pedagogicheskie usloviya razvitiya professional'no-pedagogicheskikh sposobnostej budushchih pedagogov: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk [Psychological and pedagogical conditions for the development of professional and pedagogical abilities of future teachers: abstract of thesis. dis. ...cand. ped. sci.] (Tomsk: TGPU, 2006, 22 s.). [in Russian]
12. Creswell J.W., Creswell J.D. Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches (D.C. Felts, Ed.; 5th ed.). SAGE Publications, Inc. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/> (accessed: 02.01.2023).
13. Letnyaya V.B. Osnovnye professional'nye trebovaniya k pedagogu dopolnitel'nogo obrazovaniya [Basic professional requirements for a teacher of additional education]. [Electronic resource] – Available at: <https://infourok.ru/> (accessed: 02.01.2023). [in Russian]
14. Sabirova S.S. Lichnostno-orientirovannoe obrazovanie, Issledovaniya molodyh uchyonyh [Personality-oriented education, Research of young scientists], 1(27), 35-39 (2021). [in Russian]
15. Sayitova K.H. The role of personality-oriented approach in the process of education, Theoretical & Applied Science, 3(83), 190-192 (2020).
16. Rybakov D.G., Rybakova E.V., Sultanova R.M., Gayazova G.A., Kutdusova A.A. Interaktivnye resursy dlya razvitiya podderzhki uchashchihsya s osobymi obrazovatel'nymi potrebnyami, Vestnik ZKU [Interactive resources for developing support for students with special educational needs, Bulletin of ZKU], 2(86), 5-13 (2022). [in Russian]
17. Aslaeva R.G., Ziatdinova F.N., Tuktarova R.I. Lichnostnyj podhod kak filosofiya obrazovaniya, Vestnik Karagandinskogo universiteta [Personal approach as a philosophy of education, Vestnik of the Karaganda University], 1(65), 80-86 (2012). [in Russian]
18. Levites D.G. Pedagogicheskie tekhnologii: uchebnik [Pedagogical technologies: textbook] (Moskva: INFRA-M, 2018, 403 s.) [Moscow: INFRA-M, 2018, 403 p.]. [in Russian]
19. Pikhtar O. The Personality Oriented Concept of Students' Musical Thinking Development in Higher Educational Institutions of Art, Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Musical Art, 2(1), 50-59 (2019).
20. Suzila Othman, Mohd Azlan Mohammad Hussain, Rafeizah Mohd Zulkifli, Mohammad Sukri Saud. On-the-Job Training in Vocational College: Issue and Improvement Plan. Universiti Teknologi Malaysia, Johor Bh International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 21(12), 126-141 (2022).

Е.Д. Калиниченко¹, А.К. Қабдулова²

¹Қазақстанның ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

²Алматының полиграфия институты, Алматы, Қазақстан

Условия развития профессиональных навыков у обучающихся с особыми потребностями

Аннотация. Данное исследование отражает основные условия развития профессиональных способностей обучающихся с особыми потребностями. Также в исследовании отражается воспитательный процесс и его воздействие на эмоциональный фон в ходе приобщения к миру профессиональных навыков. Авторы описали и обосновали методики проведения уроков профессионального обучения для лиц с особыми потребностями. Ведущей тенденцией современного образования является личностно-ориентированное обучение. Требуется такая организация процесса обучения, которая наиболее полно учитывает меняющиеся образовательные запросы общества и самих обучающихся с особыми потребностями. Однако существует проблема недостаточной разработанности технологии индивидуализации учебного процесса для лиц с особыми потребностями. Для разрешения данной проблемы в статье рассматривается технология разноуровневого обучения как путь развития творческой деятельности будущих специалистов с особыми потребностями.

Ключевые слова: инклюзивное образование, профессиональное образование, обучающиеся с особыми образовательными потребностями, инклюзия в профессиональном образовании, технология разноуровневого обучения, личностно-ориентированное обучение.

E.D. Kalinichenko¹, A.K. Kabdulova²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

²Almaty College of Printing, Almaty, Kazakhstan

Conditions for the development of professional skills students with special needs

Abstract. The study reflects main conditions for the development of professional abilities of students with special needs. The study also reflects the educational process and its impact on the emotional background during the introduction to the world of professional skills. The authors described and justified the methods of conducting vocational training lessons for people with special needs. The leading trend of modern education is personality-oriented learning. It requires such an organization of the learning process that most fully takes into account the changing educational needs of society and students with special needs themselves. However, there is a problem of insufficient development of the technology of individualization of the educational process for people with special needs. To solve this problem, the article considers the technology of different-level training as a way to develop the creative activity of future specialists with special needs.

Keywords: inclusive education, vocational education, students with special educational needs, inclusion in vocational education, technology of different-level training, personality-oriented learning.

Авторлар туралы мәлімет:

Калиниченко Е.Д. – байланыс үшін автор, докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Достық даң., 13, Алматы қ., Қазақстан.

Қабдулова А.К. – әлеуметтік педагог, «Алматы полиграфия колледжі» КМҚК, Шевченко қөш., 202, Алматы қ., Қазақстан.

Kalinichenko Y.D. – Corresponding author, PhD student, Abai Kazakh National Pedagogical University, 13 Dostyk ave., Almaty, Kazakhstan.

Kabdulova A.K. – Social Educator, KGKP «Almaty College of Polygraphy», 202 Shevchenko str., Almaty, Kazakhstan.